

УДК 811.161.2'373.421

О.І. ВАСЕЦЬКА
м. Київ, Україна

СИГНІФІКАТИВНА СИНОНІМІЯ В СИНТАКСИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовано природу семантичної полілексії в синтаксичній терміносистемі української мови на синхронійному та діахронійному рівнях. Представлено типологію поняттєвих термінів-синонімів, ґрунтовану на структурному критерії. Виявлено ядерні та периферійні поняттєві терміни-синоніми.

Ключові слова: синтаксична термінологія української мови, варіантність, семантична варіантність, поняттєва / сигніфікативна синонімія.

Іманентною властивістю знакових систем, до яких належить і людська мова, є внутрішнє прагнення до постійного розвитку, змін. Як зауважив А.О. Білецький, «усі мовні знаки схильні до змін у часі та в просторі, навіть у кожному мовленнєвому акті. Змінюються й форми (зовнішні форми – ексформи), змінюються їх значення (іноформи). Їхні зміни відбуваються і в синхронії, і в діахронії, у процесі мовного розвитку. У цьому – динаміка мовної системи» [2, с. 534]. Зазначена властивість – свідчення еволюції, одним із виявів якої є явище варіантності мовних одиниць.

Попри те, що терміни мають інше функційне навантаження порівняно з одиницями загальномовного вжитку, вони здатні варіюватися, хоч характер видозмін різний. Цей факт посприяв появі низки праць, у яких здійснено спроби обґрунтувати засадничі положення теорії варіантності термінів, наприклад, В.М. Лейчика [9], В.П. Даниленко [8], В.М. Солнцева [13]; О.А. Радченко [10], К.Я. Авербуха [1], Ю.В. Сложенікіної [11; 12], С.В. Гриньова-Гриневица [14], А.В. Ткач [14], Л.Г. Боярової [3; 4].

У дослідженнях, проведених із позицій системно-структурного «традиційного» термінознавства, переважала думка щодо єдино можливого потрактування явища тотожності / близькості значень термінів як абсолютної термінної синонімії (дублетності), нині ж актуалізуються дослідження термінології з позиції функціонального та когнітивно-дискурсивного термінознавства, що й зумовлює зміни в розумінні термінних процесів і передусім у розумінні природи термінів. Аналіз наукових джерел дає змогу кваліфікувати цей феномен, як

полілексію¹, виявом якої є синонімія, або семантична полілексія («близькість значень»), яку формують поняттєві (сигніфікативні) та концепційні синоніми, а також дублетність («тотожність значень»), або формальна полілексія («тотожність значень»).

Метою статті є виявлення особливостей функціонування термінів – поняттєвих синонімів.

Аналізуючи природу термінів-словосполучень із близьким значенням, беремо до уваги синонімію компонентів таких утворень. Так, терміни-словосполучення визнаємо синонімами за умови близькості значень одного з компонентів (або похідної основи) відповідних термінів. При цьому близькість / тотожність значень одиниць може бути підтверджена або фіксованістю в лексикографічних джерелах, або за допомогою виявлення спільного значення одиниць у контекстах. Оскільки низка синтаксичних термінів формує ряди одиниць, що представлені в метамовах різних дослідників, наголосимо: терміни – поняттєві синоніми, компоненти яких утворюють ряди, представлено одиницями, вжитими різними дослідниками в межах одного напряму дослідження синтаксису, компоненти ж концепційних рядів чітко розмежовують різні синтаксичні напрями, концепції, теорії, авторські погляди.

Поняттєві синоніми в синтаксичній терміносистемі представлено кількома рядами аналітичних термінів, які виявлено на рівні синхронії та діяхронії.

У сучасній синтаксичній термінології (на синхронному зрізі) розрізняємо групи аналітичних термінів, у яких синонімізуються або головні компоненти словосполучень, або залежні. Першу підгрупу формують двокомпонентні терміни (словосполучення), головний компонент яких є синонімом у загальномовному вжитку, що засвідчено в лексикографічних джерелах): *контаміноване утворення – контамінована конструкція – контаміновані структури; синтаксична побудова – синтаксична конструкція, порівняльні конструкції – порівняльні побудови.*

Синонімними в цих рядах є лексеми *побудова* (2. тільки одн. Розміщення, взаємне розташування частин чого-небудь; структура (СУМ, VI, с. 628) – *конструкція* (1. Будова, взаємне розташування частин машини, апарата, приладу тощо (СУМ, IV), с. 266) – *структура* (1. Взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова (СУМ, IX, с. 789), водночас одиницю *утворення* на позначення того, що виникло внаслідок складання у єдине ціле (СУМ, X, с. 506), у словниках не виявлено. Пор. контексти вживання цих синонімічних одиниць: *Предикативні одиниці контамінованих утворень взаємодіють між собою, формуючи зміст і забезпечуючи функцію цілого речення, що дає підстави говорити про їхню змістову та граматичну залежність: одні з них пояснюють, а інші пояснюються* (КСЗЗ, с. 48); *Об'єднуючись у контаміновану конструкцію, предикативні одиниці групуються в більш складні структури і виділяються як компоненти або блоки, зумовлюючи різномісний граматичний зв'язок між предикативними частинами* (Там само, с. 48); *Засоби зв'язку*

¹ Термін *полілексія* уперше запропонував Бланер на позначення «кількох найменувань для вираження того самого «мисленневого змісту» (myšlenkového obsahu)» [5, с. 110]. Ураховуючи, що явище варіантності (з позицій широкого трактування) сформоване наявністю кількох значень однієї одиниці та кількох номінацій одного поняття, вважаємо виправданим розрізнення в межах варіантології явищ і номінацій *полісемії* та *полілексії*.

в контамінованих структурах досить різноманітні (Там само с. 49); Якщо в аналізі граматичного речення особливу роль відіграє інтонаційний малюнок, то в аналізі синтаксично нечленованих речень виділення якогось конкретного слова в синтаксичній побудові не змінює її значення, адже важливим у цьому разі є лише характер інтонації: передання радості, задоволення, здивування, незадоволення (ЛСНР, с. 61); пояснити механізм формування дієслівних одиниць словотвірної категорії стану на синтаксичних засадах, диференціювати й проаналізувати структурно-семантичні типи базових синтаксичних конструкцій, схарактеризувати форманти, що виокремлюють дериваційну категорію стану (КССТК, с. 173); частина порівняльних побудов – це компаративеми фразеологічного типу (схожі, ніби брати; тремтів, ніби в пропасниці), які, крім об'єкта і суб'єкта, мають, як правило, компаративний модуль – компонент порівняльної конструкції, що позначає ознаку, яка вказує на те спільне, що існує між суб'єктом і об'єктом (КСОПК).

Окремим різновидом термінів-синонімів цієї групи є т. зв. дефініційні синоніми, тобто аналітичні терміни, головні компоненти яких є дефініційними синонімами. Особливістю цих одиниць є те, що «термін виражає поняття, але поняття виражене за допомогою визначення терміна» [6, с. 57].

У синтаксичній термінології виявлено такі ряди дефініційних синонімів: ядерне речення – ядерна конструкція, інфінітивно-називні конструкції – інфінітивно-називні речення, займенниково-співвідносні складнопідрядні речення – займенниково-співвідносні складнопідрядні конструкції. Підтвердженням їхньої синонімічності є те, що головні слова поданих вище термінів-словосполучень пояснюють одне одного, тобто реченням є синтаксична одиниця-конструкція, що складається зі слів і словосполучень (ЕУМ, с. 570). Напр.: Ядерне речення складається з іменної (NP) та дієслівної (VP) груп (ПРСГ, с. 26); загальне завдання трансформаційного аналізу полягає в тому, щоб шляхом перетворень описати безліч висловлень певної мови як похідних від порівняно невеликої кількості ядерних конструкцій (КЗМ); в українській мові існують так звані проміжні, перехідні типи інфінітивно-називні та інфінітивно-безособові конструкції (АЗССБР, с. 10); Інфінітивно-називні речення виступають як особлива мовна номінація. Незалежний інфінітив у них має лише констатаційне значення, називаючи якусь дію, якийсь процес і інтонаційно (подив, обурення, розчарування і т. д.) оцінюючи їх з боку мовця (Там само с. 11); У складних реченнях цього типу підрядна частина (зі сполучником або сполучним словом) наповнює конкретним змістом обов'язкове в головній частині опорне співвідносне слово... Традиційно такі речення кваліфікують як займенниково-співвідносні конструкції (СУЛММС 2010, с. 337); Відповідно до просторового значення співвідносного і сполучного слів – засобів кореляційного зв'язку між частинами цих речень, – вони розглядаються як семантичний, а саме просторовий, різновид займенниково-співвідносних (ототожнювальних) речень (АС-ПОР) тощо.

Аналізовану терміносистему формує також група контекстуальних поняттєвих термінів, у яких синонімізуються залежні терміноелементи. Її сформовано за допомогою зіставлення метамовлення в межах одного наукового напрямку, течії, дослідницького тексту.

Так, на синхронійному рівні на основі підрядного зв'язку між компонентами утворені аналітичні терміни, в яких синонімізовано залежні слова. У цій групі є два різновиди: прості двокомпонентні аналітичні терміни і складні (трикомпонентні) терміни-словосполучення.

Терміни – прості словосполучення, які є атрибутивними за характером смислових відношень між його складниками, утворені за двома моделями: «прикметник + іменник у Н. в.» та «іменник + іменник у Р. в.».

До першої підгрупи зараховуємо терміни *основна предикатема – первинна предикатема, основний предикат – базовий предикат, вторинні предикати – згорнені предикати – другорядні предикати – вторинні присудки – приховані предикати – імпліцитний предикат – вторинний напівпредикат; вторинна предикація – залежна предикація – прихована (імпліцитна), потенційна предикація – підрядна предикація – секундарна предикація – другорядна предикація – подвійна предикація*.

Наприклад, залежні слова аналітичних термінів *основна предикатема – первинна предикатема* є контекстуальними синонімами. Компоненти *основна* (*основний* – «який є основою чого-небудь, становить його найважливішу частину») (СУМ, V, с. 777) та *первинна* (*первинний* – «який існує, з'являється раніше чого-небудь») (СУМ, VI, с. 119). Пор.: *основна (первинна) предикатема репрезентує структурний центр простого елементарного речення і водночас його структурно-семантичний мінімум, який формує один предикат і зумовлена його валентністю суб'єктна синтаксема* (КВП, с. 245).

У парі термінів *основний предикат – базовий предикат* на синонімію вказують компоненти *основний* (див. вище) та *базовий* (від *база* – «основа, ґрунт, на яких виникає або розвивається те чи інше явище; сукупність умов, необхідних для існування чого-небудь») (СУМ, I, с. 87). Пор. контексти їх вживання: *Базовий предикат, указуючи на характер ситуації, визначає межі простого семантично елементарного речення та структуру пропозиції, що має предикативне (реченнєве) оформлення* (Там само, с. 245), *таку синтаксему мовознавці кваліфікують як «основний предикат» <...>, або «базовий предикат» <...>* (Там само). Одним із компонентів цього ряду є також термін-однослов *домінанта* – «*основна, пануюча ідея, головний, пануючий принцип*» (СУМ, II, с. 363), напр. «*синтаксична домінанта*» (КСК, с. 267).

У дослідженому матеріалі виявлено також ряд аналітичних (двокомпонентних) термінів, синонімію яких підтверджує наявність спільної семантики в залежних словах: *вторинні предикати – згорнені предикати – другорядні предикати – приховані предикати – імпліцитний предикат – вторинні присудки – вторинний напівпредикат*. У лексикографічних джерелах подано такі визначення цих компонентів: *вторинний* – «1. Який становить другий етап у розвитку чого-небудь або другий ступінь за складом, складністю» (СУМ, I, с. 776); *однина згорнений*, що є діеприкметником пасивного стану минулого часу, утворена від дієслова *згорнути*, яке кваліфіковано як «закривати щонебудь розкрите, розгорнуте» (СУМ III, с. 520); *другорядний* – «не головний за значенням, не основний, менш істотний. // Посередній щодо своїх якостей» (СУМ, II, с. 423); *прихований* – «2. у знач. прикм. Який не має яскраво виражених ознак; ледве помітний» (СУМ, VIII, с. 83); *імпліцитний* – «прихований, зовнішньо не виражений» (БССІС, с. 244). Пор. контексти їхнього вживання:

вторинний предикат семантико-синтаксичної структури речення, який по-став внаслідок дериваційних перетворень двох елементарних речень (КРПА, с. 177); якщо власне-прикметники, що поєднуються з іменниками в позиції підмета, є втіленням найпростішого перетворення предиката якості в атрибутивний компонент, то похідні відіменникові прикметники та ад'єктивовані форми родового відмінка іменників, що їм передують у дериваційному процесі, виконуючи відповідно роль присубстантивного узгодженого другорядного члена речення та присубстантивного узгодженого другорядного члена речення та присубстантивного (постпозитивного) неузгодженого другорядного члена речення, завуальовано представляють різні типи згорнених (прихованих) предикатів і один валентно-пов'язаний з ними непередикатний аргумент (ТССДР, с. 37); У цих реченнєвих конструкціях орудний порівняння зазнає трансформації в підрядну частину з імпліцитним предикатом (МППСЗ); вторинний дієприслівниковий напівпредикат займає центральне місце у семантичній будові напівпредикатної конструкції, визначаючи семантико-синтаксичну модель модифікованого елементарного речення (ВСФП, с. 132).

Аналогічний тип синонімії виявлено в ряді вторинна предикація – залежна предикація – прихована (імпліцитна), потенційна предикація – підрядна предикація – секундарна предикація – другорядна предикація – подвійна предикація. Подаємо словникові дефініції залежних компонентів: залежний – «2. зумовлений чисєю-небудь дією, якимось станом і т. ін.» (СУМ, III, с. 182); потенційний – можливий (СУМ, VII, с. 402); лексема зумовлений є дієприкметником до дієслова зумовити, що розтлумачено, як «бути причиною чого-небудь, викликати щось; спричиняти» (СУМ, III, с. 729), визначення інших залежних компонентів одиниць цього ряду подано вище. Напр.: поняття «вторинна предикація» з'явилося в лінгвістиці водночас із визнанням за окремими поширювачами (традиційно – другими членами речення) пропозитивних значень, а також із дослідженням особливостей предикації підрядної предикативної одиниці в складному реченні (КВП, с. 114); цільова синтаксема виражає другорядну предикацію внаслідок згортання підрядної частини складнопідрядного речення мети в обставинну синтаксему (ШФС, с. 242); процеси номінації тісно пов'язані з процесом імпліцитної предикації (ГНДК, с. 175).

Особливістю рядів поняттєвих синонімів, представлених вище, є й те, що частину їхніх складників можна кваліфікувати подвійно: як одиниці, що є виразниками семантичної варіантності, а також як терміни – формальні варіанти (зокрема етимологічні дублети). Так, наприклад, зіставлення терміна-слово-сполучення з компонентом імпліцитний, що походить від латинського *implicite* та означає «прихований, зовнішньо не виражений» (БССІС, с. 244), з іншими складниками ряду дає змогу трактувати ці одиниці і як етимологічні (формальні) варіанти, зокрема з терміном прихований предикат, згорнений предикат, і як поняттєві синоніми (семантичні варіанти).

Як етимологічні дублети кваліфікуємо також терміни із компонентом секундарний (секундарна предикація – вторинна предикація), адже ця одиниця «[з лат. *secundarius* – другорядний], книжн. Вторинний, другорядний, неосновний» (СУМ 2016, с. 1034); вторинна (нереченнєва, напівфразна, секундарна) предикація маркує асиметричні синтаксичні одиниці, пов'язана з активними в наш час процесами компресії та синтаксичної редукції, які в основних своїх

виявах репрезентують ті чи ті площини закону мовної економії, засвідчують постійну динаміку в українському синтаксисі (КПВП).

У науковій літературі віднайдено терміни, що номінують вторинні предикати, проте в українському мовознавстві їх не вживають: *ситуанти* (СПСРЯ, с. 102), *напівпредикативні одиниці* (ЗОС, с. 138), *внесені предикати* (БССОП, с. 77), *секундарні предикати* (МТФС, с. 78), *кванторні слова* (ПОСС, с. 79), *предикати другого порядку* (ЖВВП, с. 72), *зняті, неактуалізовані предикати* (ЧКОТП), *небазисні предикати* (ДПКСИ, с. 341) тощо.

До аналізованого різновиду одиниць зараховуємо й такі ряди:

1) *змінне керування – нестійке керування* (**змінний** – який змінюється, не завжди буває однаковий; мінливий, непостійний (СУМ, III, с. 622); *нестійкий* – який часто змінюється, легко піддається зовнішнім впливам; непостійний, несталий. (СУМ, V, с. 391). Напр.: *Зв'язок слів, при якому можливе вживання кількох різних форм при одному й тому ж дієслові кваліфікується як змінне (нестійке) керування. Такий тип керування, втрачаючи формальну оформленість, фактично трансформується у прилягання* (ШСФОМ, с. 16 – 17);

2) *підрядний зв'язок – субординативний зв'язок* (*підрядний* – залежний від чого-небудь, *підпорядкований* чомусь (СУМ, VI, с. 495); *субординативний* (від субординація – система суворого підпорядкування молодших за чином або становищем старшим, що ґрунтується на правилах службової дисципліни (СУМ, IX, с. 816), пор.: *Субординативний* (суб... + лат. *ordinatio* – зведення до порядку) зв'язок – те саме, що *підрядний зв'язок* (ЗССЛ 2012 (1), с. 410);

3) *відкриті структури – незамкнуті ряди* (*відкривати* – ...робити вільним доступ усередину чого-небудь (СУМ, I, с. 595); *незамкнутий* – «1. не зачинений на замок, ключ, засув і т. ін. (про двері, шухляду і т. ін.), 2. У якого не з'єднані кінці, крайні частини (про коло, ланцюг і т. ін.); розірваний» (СУМ, V, с. 308). Пор. контексти їхнього вживання: *Сурядні словосполучення характеризуються об'єднанням в один незамкнений ряд синтаксично рівноправних, однотипних, граматично не залежних одне від одного повнозначних слів* (ЖСПГ, с. 194); *Ряд відкритий (незамкнутий) словесний – ряд, утворений словами, поєднаними без сполучників, інколи за допомогою повторюваних єднальних або розділових сполучників, тобто ряд із внутрішніми нульовими (суто граничними) відношеннями. <...> У цьому разі кількість компонентів ряду необмежена* (ЗССЛ 2012 (3), с. 243 – 244);

4) *незакінчене речення – обірване речення* (*незакінчений* – не доведений до кінця; *незавершений* (СУМ, V, с. 307); *обірваний* – перерваний, *незакінчений* (СУМ, V, с. 506). Пор.: *Незакінчені (обірвані) речення поряд з іншими типами еквівалентів речень виступають важливим засобом оформлення думки, засобом відтворення почуттів і відношень мовця до зображуваного явища, події, особи і под.* (ЗЕР);

5) *неелементарна синтаксема – ускладнена синтаксема – складна синтаксема* (*неелементарний* протилежне до *елементарний* – який стосується тільки основ чого-небудь; початковий (СУМ, II, с. 473); *ускладнювати, ускладнити* – «1. Робити складнішим, різноманітнішим, насиченішим (за складовими частинами, характером особливостей, зв'язків і т. ін.)» (СУМ, X, с. 489); *складний* – «1. Який складається з кількох частин, елементів і т. ін. 2. який відзначається взаємозв'язаністю багатьох частин» (СУМ, IX, с. 277).

Пор.: Специфічний різновид вторинної субстанціальної синтаксеми становить семантично неелементарна синтаксема у простих реченнях, де функцію присудка виконує дієслово наказового способу, а функцію підмета – кличний відмінок іменника (ВНФС, с. 141); Семантично ускладнена синтаксема, подібно до власне суб'єкта кількісної ознаки, також представлена формою родового відмінка, який на формально-синтаксичному рівні корелює з підметовою позицією (КСПВГ).

Нечисленною в синтаксичній терміносистемі є група синонімів із залежним компонентом, що синонімізується, утворена за моделлю «іменник + іменник у Р. в.». Компоненти цих термінів-синонімів перебувають в атрибутивних відношеннях: **предикат відмінності – предикат нетотожності**. Наприклад, словники не кваліфікують залежні слова пар термінів **предикат відмінності – предикат нетотожності** як синоніми, проте беззаперечною є можливість виділити їхню спільну сему 'розбіжність': *відмінність* – іменник до відмінний, тобто «який чимось відрізняється від кого-, чого-небудь» (СУМ, I, с. 606), а *нетотожність* – «властивість за знач. нетотожний», такий, що «не відповідає кому-, чому-небудь, не збігається з кимсь, чимсь» (СУМ, V, с. 396). Пор.: *Основи семантичної групи предикатів на позначення відмінності (нетотожності) становлять одиниці з семою нетотожності, несхожості, які аналогічно до предикатів тотожності мають симетричний характер* (МТМСО, с. 95).

Оскільки однорідні члени розглядаємо як єдиний компонент щодо залежного слова, ряд термінів *вторинні підмет і присудок – модифіковані підмет і присудок – залежні підмет і присудок* також зараховуємо до простих двочленних словосполучень (*Вторинні (модифіковані, залежні) підмет і присудок за своєю роллю у структурі речення відрізняються як від головних, так і поширювальних членів речення* (КВП, с. 503).

Серед поняттєвих синонімів вирізняємо також групу синонімних термінів-словосполучень, утворених трьома повнозначними словами. Цю групу (складні (трикомпонентні) терміни-словосполучення) представлено кількома моделями одиниць:

1. Залежне від простого словосполучення слово + просте словосполучення, тобто кожне наступне залежне слово звужує значення попереднього сполучення слів: 1) *вторинна (синтаксична одиниця) – похідна (синтаксична одиниця)*. Синонімами до слова *вторинний* виступають *другорядний (неголовний, неосновний), побічний, привхідний, другий*; а для одиниці *похідний* синоніми не зафіксовані, проте значення «утворений, виведений і т. ін. з іншого подібного» (СУМ, VII, с. 450) і є показником вторинності; 2) *вторинна (предикатна синтаксема) – згорнута (предикатна синтаксема)* (див. вище).

2. Залежне слово (прикм.) + просте словосполучення (головне слово (ім.) + залежне слово (ім. у Р. в.): 1) *спонукальна (модальність речення) – наказова (модальність речення): (спонукальний – який є спонукою до чого-небудь або який спонукає до чогось (СУМ, IX, с. 571); спонука – те, що викликає бажання, потяг до чого-небудь, змушує діяти, робити щось певним чином (СУМ, IX, с. 571); наказовий – який містить у собі наказ; стос. до наказу, наказ – офіційний документ, в якому викладається розпорядження, постанова і т. ін. військового начальника, керівника установи, підприємства, організації і т. ін. (СУМ, V, с. 99).* Пор.: *Функціонально-семантичне протиставлення розповідної,*

спонукальної (наказової) і питальної модальності речень, безперечно, повинно було цілком виразно виявлятися вже на перших етапах розвитку звукової мови, бо змішування в процесі комунікації основних функцій висловлення – повідомлення, спонукання і запитання – неминуче перешкоджало б налагодженню взаєморозуміння в колективі (МРССР, с. 64); 2) умовна (модальність речення) – потенціальна (модальність речення): (умовний – 5. Який не існує в реальній дійсності, а лише мислиться; уявний (СУМ, X, с. 443); потенціальний – Те саме, що потенційний, який існує в потенції і може виявитися або бути використаний за певних умов; прихований. // Який при першій нагоді може стати ким-небудь; можливий (СУМ, VII, с. 402). Напр.: Просте речення з формою умовної (інакше, потенціальної) модальності уже в найдавніших пам'ятках виявляє свою умовну семантику різною мірою, залежно від того, наскільки вона підкреслюється наявними в реченні іншими засобами (МРССР, с. 84).

3. Головне слово + залежне від нього словосполучення. Як терміни – поняттєві синоніми потрактуємо пару одиниць **предикат інтелектуальної діяльності – предикат пізнавальної діяльності**. Попри те, що в метамовленні аналізована пара є близькою за значенням, в лексикографічних джерелах визначено розбіжності їхньої семантики. Так, одиниця *інтелектуальний* є вужчою за значенням порівняно з одиницею *пізнавальний*, а тому ці компоненти (а також терміни-словосполучення з цими терміноелементами) вступають у родо-видові відношення поза контекстом. Лексема *пізнавальний* мотивується пізнаванням, пізнанням, тобто тим, що досягається розумом (СУМ, VI, с. 529), одиниця *інтелектуальний* походить від *інтелект*, що означає «розум, здатність людини думати, мислити» (СУМ, IV, с. 35). Пор.: *Предикати інтелектуальної (пізнавальної) діяльності позначають складні когнітивні процеси вищої нервової діяльності людини – ідеальну, абстрактну субстанцію, яка шляхом різноманітних перетворень приводить до чіткого висновку* (МТМСО, с. 71).

Серед масиву термінів – складних словосполучень виокремлюємо ряди одиниць, що містять залежні компоненти у формі слова та простого підрядного словосполучення, які синонімізуються. Наприклад: **предикат подібності – предикат приблизної тотожності, предикат власне-тотожності – предикат рівності – предикат абсолютної тотожності**.

Пара термінів **предикат подібності – предикат приблизної тотожності** також є синонімною завдяки семантиці її компонентів. У «Словнику української мови» в 11-ти т. подано визначення лексем *подібний* та *близький*, які й засвідчують, що подібність є близькістю, представленою недостатньою мірою: **подібний** – 1. Який має спільні риси з ким-, чим-небудь, схожий на когось, щось; 2. Такий самий; такий, як той (про якого йде мова) (СУМ, VI, с. 745); **приблизний** – який майже сходиться з істинним, наближається до нього; не зовсім точний //не абсолютний, не безумовний (СУМ, VII, с. 559). Зазначимо, що аналізована пара термінів представлена переважно в метамовленні О.Г. Межова (*Ядро предикатів подібності (приблизної тотожності) утворюють: а) прикметникові форми з семантичною домінантою схожий: аналогічний, близький, подібний, співзвучний, споріднений, що поєднують ознаки предикатів стану і якості* (їх ми розглядаємо також серед квалітативно-компаративних предикатів <...> б) *дієслівні форми типу нагадувати, скидатися, перегукватися,*

перекликатися, посторювати тощо <...> в) зв'язкова форма являти собою в значенні нагадувати (ММКВСС, с. 94 – 95).

Близькість значень термінів ряду **предикат власне-тотожності предикат рівності – предикат абсолютної тотожності** підтверджена й у літературній мові, зокрема С.Й. Караванський подає синонімами до лексеми *тотожний* одиниці *однаковий, цілком подібний, такий самий, ідентичний, адекватний, однозначний, еквівалентний* (виділення курсивом наше – О. В.) (КПССУМ, с. 415). Компонент *власне* у складі терміна *предикат власне-тотожності* є вказівкою на особливу роль значення тотожності.

Вказівкою на синонімію ряду термінів **предикати власне-тотожності (абсолютної тотожності, рівності)** є передусім контекст його вживання, зокрема подання одного терміна як пояснення іншого. Напр.: *Предикати власне-тотожності (абсолютної тотожності, рівності) позначають умовну абсолютну рівність двох або більше порівнюваних об'єктів за певною ознакою або за сукупністю ознак, наприклад, прикметникові з семантичною доміантою рівний: адекватний, відповідний, еквівалентний, ідентичний, однаковий, однотипний, рівнозначний, тотожний; дієслівні з доміантою рівнятися: відповідати, дорівнювати, збігатися, прирівнюватися, ототожнюватися, не відрізнятися тощо* (МТМСО, с. 92).

На рівні діячоронії група поняттєвих термінів-синонімів представлена невеликою кількістю термінів. Оскільки протягом тривалого часу терміном *речення* (*обставинне речення, означальне речення*) позначали предикативну частину складного речення, можемо говорити про синонімію термінів *речення* і *предикативна частина речення*. Тоді ж частини складного речення номінували залежно від відношень, у яких перебували головна та побічна частини.

До групи поняттєвих термінів-синонімів зараховуємо одиниці, можливість об'єднання яких в один ряд (пару) відбувається завдяки вказівці на синтаксичну роль того чи того компонента в структурі речення (тощо), адже походить від назви частини мови, для якої певна функція є морфологізованою: **обставинне підрядне речення – прислівникове речення** (*Побічне речення, що стосується до дієслова, виконує обов'язок прислівника і до його рівне, тим воно і зветься прислівниковим* (ТУГ, с. 71), *До обставинних підрядних речень належать такі синтаксичні структури, які в межах складного речення – у внутрішньо-синтаксичних стосунках з головною їх частиною – виконують функції обставин* (СУЛМС 1972, с. 343); **підрядне означальне речення – прикметникове речення** (*Побічне речення, що стосується до речівника, виконує обов'язок прикметника і є до його рівне, тим воно й зветься прикметниковим реченням* (ТУГ, с. 70), *Підрядне речення означальне. Підрядне речення, що виступає в функції означення до якогось члена головного речення, вираженого іменником чи іншим субстантивованим словом, або конкретизує зміст означення, вираженого займенником* (СУЛМС 1972: 194).

Отже, у синтаксичній терміносистемі група поняттєвих синонімів представлена кількома різновидами аналітичних термінів, виявленими на синхронному та діячоронічному рівнях. Їхню синонімію кваліфікуємо на підставі варіантності в головному та / або залежному компонентах цих словосполучень. Особливістю першої групи є наявність головних компонентів, потрактованих як синоніми в загальномовному вжитку, а також термінів, головні компоненти

яких визнано дефініційними синонімами. Група термінів із синонімними залежними компонентами в синтаксичній терміносистемі представлена ширше, зокрема виявлено прості й складні терміни-словосполучення; терміни-словосполучення, компоненти яких перебувають у сурядних та підрядних відношеннях, а також поняттєві синоніми із залежними компонентами у формі непрямих відмінків іменників. Мало представленою в синтаксисі є група термінів – поняттєвих синонімів, виявлена на рівні діакронії. Цей вид термінів-синонімів пов'язаний із кваліфікацією одиниці на позначення реченневих компонентів на основі функції, виконуваної у структурі конструкції.

1. Авербух К.Я. Общая теория термина. Москва, 2006. 252 с.
2. Белецкий А.А. Язык – динамическая знаковая система. *Білецький А.О. Вибрані праці* / Упоряд. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, А.О. Савенко. Київ, 2012. С. 529 – 535.
3. Боярова Л.Г. Варіантні одиниці в українській науково-технічній термінології. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2006. № 559. С. 22 – 25. URL: www-philology.univer.kharkov.ua/katedras/prof_sites/.../variant_odyn_nt_term.pdf.
4. Боярова Л.Г. Терміни-варіанти в українській загальномовній лексикографії: нормативний аспект. *Термінологічний вісник*: Зб. наук. праць. Київ, 2013. Вип. 2 (1). С. 189 – 195.
5. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Й. Вахек (при участии Й. Дубского); Пер. с франц., нем., англ. и чешск. И.А. Мельчука и В.З. Санникова; Под ред. и с пред. А.А. Реформатского. Москва: Изд-во «Прогресс», 1964. 350 с.
6. Головин Б.Н., Кобрин Ю.Р. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, 1987. 104 с.
7. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение. Москва, 2008. 304 с.
8. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Москва, 1977. 246 с.
9. Лейчик В.М. Термины-синонимы, дублиеты, эквиваленты, варианты. *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Новосибирск, 1973. Вып. 2. С. 103 – 104.
10. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2000. 203 с.
11. Сложеникина Ю.В. Термин: семантическое, формальное, функциональное варьирование. Самара: Изд-во СГПУ, 2005. 288 с.
12. Сложеникина Ю.В. Терминология в лексической системе: функциональное варьирование: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Москва, 2006. 36 с.
13. Солнцев В.М. Вариантность как общее свойство системы. *Вопросы языкознания*. Москва, 1984. № 2. С. 31 – 42.
14. Ткач А.В. Словотвірна ідентичність / варіантність української медичної термінології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кам'янець-Подільський, 2009. 219 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЗССБР – Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ, 1982. 132 с.

АСПОР – Арделян М.В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 19 с.

БССІС – Биби́к С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів. А-Я: тлумачення, словотворення та слововживання. Харків, 2012. 623 с.

БССОП – Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград, 1977. 204 с.

ВНФС – Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.

ВСФП – Висоцький А.В. Семантико-функціональні і формально-синтаксичні параметри дієприслівників у структурі речення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 129 – 134.

ГНДК – Гуйванюк Н.В. Номінативна деривація і кореферентність синтаксичних одиниць. *Науковий вісник Чернівецького університету: слов'янська філологія*: Зб. наук. праць. до 130-річчя заснування Чернівецького ун-ту. 2006. Вип. 276 – 277. С. 174 – 179.

ДПКСИ – Дем'янюк В.З. Предикаты и концепция семантической интерпретации. *Известия АН СССР*. Серия литературы и языка. 1980. № 4. С. 336 – 346.

ЕУМ – Вихованець І.Р. Речення. *Українська мова: Енциклопедія*. Вид. 3. Київ, 2007. С. 570 – 571.

ЖВВП – Жинкин Н.И. Вопрос и вопросительное предложение. *Вопросы языкознания*. 1955. № 3. С. 22 – 34.

ЖСПГ – Жовтобрюх М.А. Синтаксис. Порівняльна граMATика української і російської мов. Київ, 1961. С. 194.

ЗЕР – Загнітко А.П. Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія. *Лінгвістичні студії*. 2009. Вип. 19. С. 79 – 91.

ЗОС – Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва, 1998. 528 с.

ЗССЛ – Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк, 2012.

КВП – Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці, 2011. 672 с.

КЗМ – Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. Київ, 2006. 464 с.

КПВП – Кульбабська О.В. Поняття вторинної предикації в тлумаченні С. Смаль-Стоцького: історія і сучасність. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 22. С. 27 – 33.

КПССУМ – Караванський С.Й. Практичний словник синонімів української мови. Київ, 2000. 480 с.

КРПА – Кобченко Н.В. Реченнева позиція ад'єктива в синтаксичних трійках структурної моделі $S_1 + V_F + ADJ_{1,5}$. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2017. Вип. 64, Ч. I. С. 169 – 179.

КСЗЗ – Козіцька О.А. Синтаксичні засоби зв'язку частин і компонентів у контамінованих складнопідрядних багатоконпонентних реченнях. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 48 – 57.

КСК – Кобченко Н.В. Слабке керування й вільне поєднання у відмінковому вияві як реалізація валентної й невалентної сполучуваності. *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2007. С. 265 – 269.

КСОПК – Конторчук Г. Структурно-семантичні особливості порівняльних конструкцій в історичній повісті Валерія Шевчука «Розсічене коло». *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 20. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/1234_56789/31 878.

КСПВГ – Костусяк Н.М. Семантико-синтаксична парадигма відмінкової грами суб'єкт. *Лінгвістичні студії*. 2012. Вип. 25. С. 35 – 39.

КССТБК – Колібаба Л.М. Структурно-семантичні типи базових синтаксичних конструкцій дієслів словотвірної категорії стану. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 173 – 177.

ЛСНР – Личук М.І. Синтаксично нечленовані речення в системі простого речення. *Українська мова*. 2013. № 4. С. 58 – 65.

ММКВСС – Межов О.Г. Морфолого-синтаксичні та комунікативні варіанти субстанційних синтаксем. *Studia Linguistica*: Зб. наук. праць 2012. Вип. 6. Ч. 1. С. 153 – 159. URL: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_6_1/153_159.pdf.

МППСЗ – Масицька Т.Є. Похідна порівняльна семантико-синтаксична залежність у простих ускладнених реченнях. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 2 (6). С. 105 – 115. – URL: <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/11955/1/%D0%9C%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf>.

МРССР – Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ, 1966. 324 с.

МТМСО – Межов О.Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць. Луцьк. 2012. 464 с.

МТФС – Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. Москва, 2006. 512 с.

ПОСС – Падучева Е.В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка. Москва, 1974. 292 с.

ПРСГ – Плоткіна М.Г. Речення в світлі генеративної граматики. *Studia philologica*. 2012. Вип. 1. С. 24 – 28.

СПСРЯ – Сиротинина О.Б. Порядок слов в русском языке. Москва, 2003. 172 с.

СУЛММС – Мойсієнко А.К., Арібжанова І.М., Коломийцева В.В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ, 2010. 374 с.

СУЛМС 1972 – Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ, 1972. 516 с.

СУМ I – Словник української мови: в 11 т. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1970. 799 с.

СУМ II – Словник української мови: в 11 т. Т. 2. Київ: Наук. думка, 1971. 550 с.

СУМ III – Словник української мови: в 11 т. Т. 3. Київ: Наук. думка, 1972. 744 с.

СУМ IV – Словник української мови: в 11 т. Т. 4. Київ: Наук. думка, 1973. 840 с.

СУМ V – Словник української мови: в 11 т. Т. 5. Київ: Наук. думка, 1974. 840 с.

СУМ VI – Словник української мови: в 11 т. Т. 6. Київ: Наук. думка, 1975. 832 с.

СУМ VII – Словник української мови: в 11 т. Т. 7. Київ: Наук. думка, 1976. 724 с.

СУМ VIII – Словник української мови: в 11 т. Т. 8. Київ: Наук. думка, 1977. 927 с.

СУМ IX – Словник української мови: в 11 т. Т. 9. Київ: Наук. думка, 1978. 916 с.

СУМ X – Словник української мови: в 11 т. Т. 10. Київ: Наук. думка, 1979. 659 с.

СУМ 2016 – Словник української мови / Кер. В.В. Німчук та ін. Відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2016. 1320 с.

ТССДР – Тимкова В.А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові. Київ: Кондор, 2005. 134 с.

ТУГ – Тимченко Є.К. Українська граматики (для III і IV класи шкіл середніх). Київ, 1918. 144 с.

ЧКОТ – Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения. Новосибирск: Наука, 1987. 197 с.

ШСФОМ – Шелемеха Г.М. Семантико-синтаксичні функції обставин місця у структурі простого речення: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1995. 165 с.

ШФС – Шатрукова У.Ю. Функції словоформ орудного відмінка з логічними прийменниками. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 5. С. 241 – 243.

Oksana Vasetska

NOTIONAL SYNONYMY IN UKRAINIAN SYNTACTIC TERMINOLOGY

The article reveals a section of terminological units of the variology, the analysis is given in specialized dictionaries and reference books in linguistics, i.e. it deals with the status of synonyms and variants in general variance theory, in particular, synonymy is recognised as a semantic variation and traditional variation is declared as a formal expression of a broader category of variability.

The common phenomenon of describing a concept by several names is variability. It distinguishes into synonymy and doubling by such criterion as the interchangeability of terms in contexts. The way to avoid the terminological coincidence of terms which describe the general features of the language system and refer the indicator of the formal distinction of identical units by the meaning is proposed.

Such group of synonymic terms as notional terms, i.e. analytical terms-synonyms with synonymous subordinative dependent components, are analyzed. This group is represented by simple two-component analytical terms and complex (three-component) terms-phrases. Components of simple phrases terms are formed in such ways “adjective + noun in the nominative case” and “noun in the nominative case + noun in the genitive case”. The peculiarity of presented terminological rows of complex word-combination is that each subsequent dependent synonymic component reduces the meaning of the previous word-combination. This group includes units formed in such ways “dependent word + simple word-combination”, “dependent word (Adj)” + simple word-combination (main word (noun) + dependent word (noun in the genitive case)” and “the main word + dependent from word-combination word” and the rows of units containing synonymous dependent components as word and a simple complex word-combination.

Key words: Ukrainian syntactic terminology, variology, semantic variance, synonymy, notional synonymy.

УДК 81'373.46

Л.І. ДІДУН
м. Київ, Україна

ТЕРМІН ІНТЕНСИВНІСТЬ У ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглянуто потракування терміна інтенсивність у лінгвістичних дослідженнях. Окреслено коло термінів, які репрезентують поняття «інтенсивність» у мовознавстві. Проаналізовано терміни інтенсивність, інтенсифікатор, інтенсив, категорія інтенсивності.

Ключові слова: *терміни інтенсивність, інтенсифікатор, інтенсив, категорія інтенсивності.*

Для характеристики специфіки виявлення різноманітних явищ, процесів досить часто вживають термін *інтенсивність* (з лат. «*intensio*» – напруження,

© Л.І. ДІДУН, 2019